

تبیین ابعاد و علایق ژئوپلیتیکی حضور ایران در شاخ آفریقا

* میثم میرزائی تبار^۱

۱. استادیار جغرافیای سیاسی، گروه مطالعات ژئوپلیتیک، مرکز مطالعات آفریقا، دانشگاه تربیت مدرس

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۵ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۲ تیر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار: ۲۰ شهریور ۱۴۰۱

چکیده

شاخ آفریقا عنوان منطقه‌ای در شرق قاره آفریقا است که در مجاورت فضاهای دریایی خلیج عدن، تنگه باب‌المندب و دریای سرخ قرار دارد و به‌صورت زبانه‌ای به داخل خلیج عدن پیش آمده است. این منطقه از دیرباز ارزش و اهمیت ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک داشته است و به‌دلیل داشتن این ارزش‌ها، بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای همواره در تلاش برای حضور و فعالیت در آن بوده‌اند. در چند سال گذشته، ایران با وجود کاهش یا قطع روابط با کشورهای شاخ آفریقا و به‌تبع کاهش فعالیت‌ها، همواره یکی از کشورهای حاضر در این منطقه به‌ویژه در فضاهای دریایی آن بوده است. از این‌رو ضرورت دارد دلایل مسئله از منظر ژئوپلیتیک بررسی و تحلیل شود. در این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد استنباطی و تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای به تبیین ژئوپلیتیکی دلایل حضور ایران در شاخ آفریقا و فضاهای آبی و ساحلی این منطقه می‌پردازیم. این پرسش مطرح است که در چارچوب مفاهیم ژئوپلیتیک، مهم‌ترین ضرورت‌ها برای حضور و فعالیت ایران در شاخ آفریقا کدامند؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین دلایل ژئوپلیتیکی برای حضور و فعالیت ایران را می‌توان تأمین امنیت تردد دریایی، حضور بازیگران رقیب و خنثی‌سازی برخی اقدامات خصمانه، ظرفیت‌های ژئواکونومیک شاخ آفریقا، و موضوع حوزه نفوذ و قلمروسازی دانست.

کلیدواژه‌ها:

آفریقا، ایران،
ژئوپلیتیک، منطقه شاخ
آفریقا.

* نویسنده مسئول:

دکتر میثم میرزائی تبار
نشنانی: تهران، دانشگاه دانشگاه
تربیت مدرس
پست الکترونیک:
m.mirzaeitabar@modares.ac.ir

استناد به این مقاله:

میرزائی تبار، میثم، (۱۴۰۱). تبیین ابعاد و علایق ژئوپلیتیکی حضور ایران در شاخ آفریقا. مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، (۴)، ۱۳۳-۱۵۵، (۲)

۱. مقدمه

شاخ آفریقا منطقه‌ای در شرق این قاره با داشتن ارزش‌های مختلف مانند جغرافیایی، ژئوپلیتیک، راهبردی، ژئواستراتژیک، اقتصادی، ژئواکونومیک، سیاسی، نظامی و امنیتی در سطح قاره آفریقا و در سطح بین‌الملل است. فضاهاى آبی و خشکی شاخ آفریقا ساختار و ویژگی‌هایی دارند که نکته قابل توجه درباره آن‌ها، اهمیت و نقش مهم هر کدام در عرصه بین‌الملل و تلاش بازیگران برای حضور و فعالیت در آن‌ها است. فضاهاى آبی متصل به شاخ آفریقا و در مجاورت با کشورهای این منطقه یعنی خلیج عدن، تنگه باب‌المندب و دریای سرخ، دربردارنده مسیرهای مهم تجارت بین‌الملل دریایی و تأثیرگذار در تحولات اقتصادی جهان و همچنین محل استقرار بنادر مهم شاخ آفریقا برای صادرات و واردات کالاها از، یا به کشورهای آفریقایی هستند. این فضاهاى آبی به هم پیوسته به دلیل برخورداری از ارزش و اهمیت در ابعاد مختلف، همواره مورد توجه بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده و هستند. این مسئله سبب شده است هر یک از بازیگران براساس منافع و اهداف خود در پی حضور در این فضاها و توسعه روابط با کشورهای ساحلی و هم‌جوار در شرق آفریقا به صورت مستقیم یا غیرمستقیم باشند. در حال حاضر، مهم‌ترین بازیگران منطقه‌ای در این فضاهاى آبی و ساحلی، ترکیه، ایران، عربستان سعودی، امارات متحده عربی و اسرائیل و مهم‌ترین بازیگران فرامنطقه‌ای شامل چین، ایالات متحده آمریکا، ژاپن و برخی کشورهای اروپایی هستند.

جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از بازیگران مهم و فعال بین‌المللی، از دیرباز از کشورهایی بوده است که ضمن احترام و رعایت حق حاکمیت سرزمینی و حقوق ساحلی کشورهای شاخ آفریقا و برای کمک به ایجاد و ارتقای سطح امنیت در مسیرهای تجارت بین‌الملل دریایی و حفاظت از منافع ملی و منطقه‌ای صلح‌طلبانه خود، در فضاهاى دریایی و ساحلی شاخ آفریقا حضور داشته و در ارتباط با کشورهای این منطقه، همواره توسعه روابط دوجانبه را مدنظر قرار داده است. اهمیت حضور ایران در شاخ آفریقا به‌عنوان یکی از مناطق با ارزش در ابعاد جغرافیایی، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، استراتژیک و ژئواستراتژیک، این ضرورت را ایجاد کرده است چگونگی و دلایل حضور این کشور در شاخ آفریقا بررسی و تحلیل شود. حضور ایران در منطقه شاخ آفریقا را می‌توان در ابعاد مختلف بررسی و تحلیل کرد که یکی از ابعاد مهم، بعد ژئوپلیتیکی و تبیین حضور و فعالیت‌های آن از

این منظر است. روند تحولات جهانی و سیاست‌ها و راهبردهای به‌کارگرفته‌شده از سوی بازیگران مختلف فعال در عرصه بین‌الملل در دهه‌ها و سال‌های اخیر نشان داده است هرچه از زمان گذشته و به دوره کنونی نزدیک شده است، تحولات جهان بیش‌ازپیش ماهیتی ژئوپلیتیک با نقش‌آفرینی مؤلفه‌های جغرافیا، سیاست و قدرت پیدا کرده است و مفاهیم و اصطلاحاتی مانند وزن ژئوپلیتیک، کد ژئوپلیتیک، قلمروی ژئوپلیتیک، تعلق و علایق ژئوپلیتیک برای تحلیل تحولات، اجاد شده و مورد استفاده قرار گرفته است.

در این پژوهش می‌خواهیم وضعیت و دلایل حضور و فعالیت ایران در فضاها و دریایی و ساحلی شاخ آفریقا را از منظر ژئوپلیتیک بررسی و تحلیل کنیم. این پژوهش از نوع پژوهش‌های «توصیفی تحلیلی» است که با روش توصیفی تحلیلی و رویکرد استنباطی و تحلیل محتوا و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای مانند کتاب، مقاله، گزارش‌های علمی، اخبار و تحلیل رسانه‌های معتبر بین‌المللی به تبیین و تحلیل ژئوپلیتیک دلایل حضور ایران در منطقه شاخ آفریقا و فضاها و دریایی و ساحلی این منطقه می‌پردازد. در این مقاله در پی پاسخ این پرسش هستیم که در چارچوب مفاهیم ژئوپلیتیک، مهم‌ترین دلایل حضور و فعالیت ایران در شاخ آفریقا کدامند؟

۲. پیشینه پژوهش

در منابع فارسی، بهرام امیراحمدیان (۱۳۸۱) در مقاله «شاخ آفریقا و امنیت ملی ایران» اهمیت شاخ آفریقا را از نظر راهبردی بررسی و میزان تأثیرگذاری آن بر امنیت ایران ارزیابی کرده است. در منابع خارجی نیز جفری لیبِر (۲۰۱۲) در مقاله «ایران در شاخ آفریقا: فزاینده از متحدان ایالات متحده» موضوع حضور ایران را در شاخ آفریقا بررسی کرده است. نگاهی به پیشینه این موضوع نشان می‌دهد تاکنون در منابع فارسی و انگلیسی مطالعه و پژوهش علمی مستقل و جامعی انجام نشده است که حضور و فعالیت ایران در شاخ آفریقا را در چارچوب ژئوپلیتیک بررسی و تحلیل کرده باشد. این مسئله ضرورت انجام پژوهش را نشان می‌دهد.

۳. مبانی نظری

ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب

آن‌ها با یکدیگر است (Hafeznia, 2011: 37). ژئوپلیتیک شامل آن بخش از معرفت و ماهیت جغرافیای سیاسی است که در پیوند با مؤلفه قدرت است. به این معنا که رابطه متقابل جغرافیا و سیاست را در پیوند با قدرت بررسی می‌کند. چه در حالتی که بازیگران برای تولید قدرت به ارزش‌های جغرافیایی توجه می‌کنند و چه زمانی که بازیگران بر پایه قدرت و ادراکی که از خود دارند با دیگر بازیگران در فضای جغرافیایی به تعامل در قالب همکاری و هم‌اوردی، همگرایی و واگرایی، جنگ و صلح، احترام متقابل، سلطه و زیرسلطه می‌پردازند (Hafeznia and Kaviani Rad, 2014: 153-154).

تعلق ژئوپلیتیکی

تعلق ژئوپلیتیکی عبارت است از مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در ماورای مرزها که از نظر ساختاری تجانس دارند و از نظر کارکردی تأمین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور هستند (Hafeznia, 2011: 120). این مکمل‌های فضایی و جغرافیایی در ویژگی‌های طبیعی و انسانی است که هم‌سویی واقعی یا تصویری با منافع آن کشور دارد. علائق ژئوپلیتیکی واقعی برای تأمین منافع کشورها عمل می‌کنند و کشورهای مختلف از این راه می‌توانند برای تقویت وزن ژئوپلیتیک خود تلاش کنند (Hafeznia and Roumina, 2017: 9-10).

وزن ژئوپلیتیکی

وزن ژئوپلیتیکی عبارت است از ثقل نیروها و عوامل مثبت و منفی مؤثر در قدرت ملی یک کشور؛ به بیانی، جمع جبری عوامل قدرت ملی. وزن ژئوپلیتیکی، موقعیت یک کشور یا جایگاه آن را در مجموعه‌ای از کشورها یا در سیستم ژئوپلیتیک جهانی و منطقه‌ای نشان می‌دهد و رابطه‌ای مستقیم با جایگاه ژئوپلیتیکی کشور در سیستم جهانی و منطقه‌ای دارد. یعنی هر چقدر وزن بیشتر باشد جایگاه و اعتبار عمومی کشور بین دیگر کشورها اعم از بزرگ‌تر، هم‌تراز یا کوچک‌تر بیشتر می‌شود و هر اندازه اعتبار و جایگاه، بیشتر افزایش یابد به همان اندازه فرصت‌های جدید قدرت مرئی یا نامرئی برای اثرگذاری عینی و ذهنی بر فرایندها، تصمیم‌سازی‌ها، اقدامات و رفتارها در مقیاس‌های مختلف محلی و همسایگی، منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌آید و کشور می‌تواند به تدریج در جایگاه مدیریت و رهبری فرایندها و کنش‌های جمعی قرار گیرد و نقش سیاسی و بین‌المللی محوری ایفا کند (Hafeznia, 2011: 109-111).

کد ژئوپلیتیکی

کد ژئوپلیتیکی عبارت است از دستور کار عملیاتی سیاست خارجی یک کشور که در ماورای مرزهای خود، مکان‌های جغرافیایی را ارزیابی می‌کند (Hafeznia, 2011: 144). کدهای ژئوپلیتیکی هر کشور اختصاصی آن است و کشورها می‌کوشند برای رسیدن به منافع و اهداف خود بر کدهای ژئوپلیتیکی دیگران اثر بگذارند و آن را هدف قرار دهند. کدهای ژئوپلیتیکی به‌عنوان پیش‌فرض‌های راهبردی عناصر و شکل‌دهنده سیاست خارجی یک کشور نسبت به کشور دیگر را برنامه‌های تصویری و ذهنی نیز می‌نامند که یک کشور آن را براساس ادراک و ارزیابی خود از اهمیت راهبردی مکان‌های جغرافیایی ماورای مرزهای خود و نیز ظرفیت تهدیدی می‌سازند که تولید می‌کنند. کدهای ژئوپلیتیکی در سه سطح محلی منطقه‌ای و جهانی عمل می‌کنند. بنابراین همه کشورهای جهان کد ژئوپلیتیکی محلی دارند و در سطح منطقه‌ای تعداد زیادی از حکومت‌ها و در سطح جهانی فقط چند کشور کد ژئوپلیتیکی دارند (Hafeznia, 2011: 144-145).

قلمرو، قلمروی ژئوپلیتیکی و قلمروسازی

قلمرو در بردارنده چندین جزء مهم زندگی و قدرت اجتماعی شامل عناصر مادی مانند سرزمین، عناصر کارکردی مانند کنترل فضا و عناصر نمادینی مانند هویت اجتماعی است (Anssi, 2003: 109). قلمروی ژئوپلیتیکی عبارت است از فضای جغرافیایی و انسان‌ها و جوامع مربوطه که در حوزه نفوذ و تأثیرگذاری یک یا چند متغیر سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، نظامی، امنیتی، تجاری، تکنولوژی و رسانه‌ای کشور یا بازیگر قدرتمند قرار دارد. به بیانی، کشورها و سرزمین‌ها و فضاهای جغرافیایی پیرامونی که در حوزه نفوذ کشور مرکز قرار دارد، قلمروی ژئوپلیتیکی آن نامیده می‌شود (Hafeznia, 2011: 114). ساک، مفهوم قلمروسازی را از نگاهی غیر از نگاه صرف جغرافیایی تعریف می‌کند و می‌نویسد: قلمروسازی راهبردی انسان برای تسلط بر مردم و اشیا با تسلط بر مناطق است. قلمروسازی اصطلاح اولیه جغرافیایی از قدرت اجتماعی است که حکومت‌ها برای کنترل شهروندان و روابط خارجی با استفاده از ابزارهای مادی و غیرمادی (ایدئولوژیک) قدرت در مقیاس‌های مختلف عملیاتی می‌کنند (Agnew & Others, 2003: 111).

منطقه شاخ آفریقا

شاخ آفریقا از نظر موقعیت جغرافیایی یکی از مهم‌ترین مناطق ژئواستراتژیک در جهان است. این اهمیت ناشی از برخورداری منطقه از مؤلفه‌های مهمی مانند احاطه بر دریای سرخ و تنگه باب‌المنندب به‌عنوان گلوگاه ارتباطی اقیانوس هند به دریای مدیترانه و قاره اروپا، دروازه ورود آسیا و غرب این قاره به آفریقا و گسترش فرهنگ اسلامی آفریقایی در آفریقای زیر صحراست (Pishgahifard and Alam, 2013: 136). در یک دهه گذشته، تحولات اقتصادی و امنیتی در شاخ آفریقا، این منطقه و به‌ویژه خط ساحلی آن را به یکی از مهم‌ترین مکان‌های ژئواستراتژیک جهان تبدیل کرده است (Van den Berg & Meester, 2019: 4). شاخ آفریقا چهار کشور سومالی، اتیوپی، اریتره و جیبوتی را در بر می‌گیرد (Hassig and Abdul Latif, 2007: 7). به بیانی، شاخ آفریقا نام منطقه‌ای در شرق قاره آفریقا است که چهار کشور سومالی، جیبوتی، اریتره و اتیوپی و فضاهاى آبی متشکل از تنگه باب‌المنندب و بخش‌هایی از خلیج عدن و دریای سرخ را در بر می‌گیرد. این منطقه از دیرباز یکی از مناطق با موقعیت برجسته جغرافیایی، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، استراتژیک و ژئواستراتژیک در جهان بوده است. فضاهاى آبی و دریایی متصل به هم خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب و دریای سرخ که در ساحل بی‌واسطه محدوده سرزمینی و خشکی شاخ آفریقا واقع شده‌اند، این منطقه و همچنین قاره‌های آفریقا و آسیا را از یکدیگر جدا می‌کنند. این محدوده آبی به‌دلیل قرارگرفتن مسیرهای تردد و تجارت دریایی بین‌المللی در آن‌ها و وابستگی بسیاری از کشورهای جهان برای عبور و مرور کشتی‌های تجاری و انجام صادرات و واردات در اقتصاد جهان نقش و اهمیت ویژه‌ای دارند. به‌گونه‌ای که با وقوع هر نوع ناامنی در این منطقه و اخلاص در روند تردد کشتی‌های تجاری، اقتصاد جهان دچار نوسان و تأثیرات منفی خواهد شد. این ارزش و اهمیت درخور توجه، مناطق ساحلی آن‌ها هم‌بخش شرقی و محدوده قاره آسیا، و هم‌بخش غربی آن در محدوده قاره آفریقا را با ارزش و اهمیت کرده است و امروز کشورهای شاخ آفریقا موقعیت و جایگاه ویژه‌ای در ابعاد جغرافیایی، ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، استراتژیک و ژئواستراتژیک دارند. این اهمیت و ارزش‌ها برای فضاهاى دریایی و ساحلی شاخ آفریقا سبب شده است بسیاری از بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با اهداف و علایق مختلف برای حضور و فعالیت مؤثر در آن بکوشند. این مسئله جایگاه و ارزش و اهمیت شاخ آفریقا را بیش از پیش کرده است.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی شاخ آفریقا © 2018 Maps of World, 20 September 2018

۴. یافته‌های پژوهش

ایران، شاخ آفریقا و دلایل مطرح برای حضور در این منطقه

در حال حاضر، حضور ایران در کشورهای منطقه شاخ آفریقا در پایین‌ترین سطح خود نسبت به حداقل هفت سال پیش قرار دارد. روابط ایران با اریتره و تأثیرگذاری ایران از سال ۲۰۱۵ به بعد با وعده و پیشنهاد امارات متحده عربی و عربستان سعودی برای کاهش تأثیر تحریم‌ها بر اریتره و همچنین ارائه پیشنهادهایی مبنی بر تأمین تجهیزات نظامی و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های

این کشور کاهش یافته است. سومالی و جیبوتی نیز در سال ۲۰۱۶ روابط دیپلماتیک خود را با ایران قطع کردند (Mishra, 2019). تا پیش از این، اریتره و سومالی شرکا و متحدانی اصلی در منطقه شاخ آفریقا و دریای سرخ برای ایران به حساب می‌آمدند. استفاده نیروی دریایی ایران از بنادر اریتره و همچنین سواحل سومالی سرمایه‌ای راهبردی در ارتقای موقعیت دریایی جمهوری اسلامی ایران در دریای سرخ و خلیج عدن بود (Feierstein and Greathead, 2017: 2).

در ارتباط با جیبوتی، در سفر رئیس‌جمهور ایران در سال ۲۰۰۹ به جیبوتی، مقامات دو کشور پنج قرارداد همکاری اقتصادی و اعطای خط اعتباری به جیبوتی را امضا کردند (Manjang, 2017: 52). چهار سند در زمینه‌های همکاری وزارت امور خارجه دو کشور، لغو وادید سیاسی و خدمت، سند کمک توسعه‌ای و سند مربوط به ساخت مرکز فنی و حرفه‌ای در جیبوتی و سندی هم مربوط به اعطای خط اعتباری جمهوری اسلامی ایران به جیبوتی بود (Mehr News Agency, 27 Febru-ary 2009). رئیس‌جمهور اریتره نیز در سال ۲۰۰۸ در سفر دوازده روزه به ایران با رهبر و رئیس‌جمهور ایران دیدار و گفت‌وگو کرد. در این سفر، چهار توافق‌نامه با هدف بهبود روابط سیاسی و اقتصادی دوجانبه از جمله در زمینه توسعه معاملات تجاری و ترغیب ایران به سرمایه‌گذاری در بخش‌های معدن، کشاورزی، صنعتی و انرژی اریتره منعقد شد (Lefebvre, 2012: 127-128).

در رابطه با اتیوپی کشور دیگر این منطقه، روابط ایران با این کشور در سطح عادی پیگیری می‌شود. بهزاد خاکپور، سفیر جمهوری اسلامی ایران در اتیوپی در بخشی از گفت‌وگوی خود با روزنامه اتیوپیایی در ۲۳ فوریه ۲۰۱۹ با اشاره به مواضع مشترک ایران و اتیوپی در موضوعات مختلف مانند مبارزه با تروریسم، جنگ در یمن، توافق هسته‌ای ایران و ۱+۵ درباره روابط سیاسی دو کشور گفت: «رابطه سیاسی ما [با اتیوپی] در حال حاضر بسیار خوب است و احساس می‌کنیم که می‌توانیم روابط نزدیک‌تری به‌ویژه در امور بین‌الملل با یکدیگر داشته باشیم» (Khakpour, 23 February 2019). جمهوری اسلامی ایران تا پیش از سال ۲۰۱۵ روابط خوبی با کشورهای منطقه شاخ آفریقا یعنی اتیوپی، سومالی، اریتره و جیبوتی داشت، اما از این زمان به بعد و به دلیل قطع روابط سومالی، اریتره و جیبوتی با این کشور، نقش آفرینی آن کاهش یافته است. نکته قابل توجه دیگر درباره حضور کم‌رنگ ایران در شاخ آفریقا به رویکرد سیاست خارجی دولت یازدهم و دوازدهم در جمهوری اسلامی مربوط می‌شود. از ابتدای شروع به کار دولت‌های یازدهم و دوازدهم، توسعه روابط با کشورهای آفریقایی در اولویت سیاست خارجی این دولت‌ها قرار نداشته است و نگاهی به سفرهای خارجی، پذیرش مقامات کشورهای

مختلف و همچنین روابط دولت‌های یازدهم و دوازدهم با دولت‌های دیگر این موضوع را به خوبی نشان می‌دهد.

براساس گزارش رسمی معاونت ارتباطات و اطلاع‌رسانی دفتر رئیس‌جمهور ایران، در دولت یازدهم از ۳۱ شهریور ۱۳۹۲ تا ۷ فروردین ۱۳۹۶، حسن روحانی رئیس‌جمهور ۳۴ سفر خارجی داشته است. از این تعداد، ۱۷ سفر به کشورهای قاره آسیا، ۱۱ سفر به کشورهای اروپایی و ۶ سفر به کشورهای قاره آمریکا بوده است (Vice President for Communications and Information of the Office of the President^(A), 2017: 12-13). براساس گزارش رسمی دیگری در زمینه سفر مقامات خارجی به ایران و دیدار با رئیس‌جمهور، حسن روحانی در طول فعالیت دولت یازدهم، با ۳۸ رئیس‌جمهور، ۱۷ نخست‌وزیر، ۲ پادشاه و ۸ مسئول سازمان‌های بین‌المللی دیدار کرده است که از منظر جغرافیایی از این ۶۵ میهمان خارجی، ۳۳ میهمان از قاره آسیا، ۲۴ میهمان از اروپا، ۴ میهمان از قاره آمریکا و ۴ میهمان از آفریقا بوده‌اند. پذیرش میهمانان آفریقایی شامل دیدار با رئیس‌جمهور نیجریه و نخست‌وزیر الجزایر در حاشیه نشست اوپک گازی در ۳ آذر ۱۳۹۴ و دیدار دوجانبه و امضای سند همکاری با رؤسای جمهور غنا و آفریقای جنوبی بوده است (Vice President for Communi-cations and Information of the Office of the President^(B), 2017: 12-13).

وزیر خارجه در دولت یازدهم نیز براساس آمارهای ارائه‌شده از سوی وزارت امور خارجه ایران به ۷۳ کشور جهان سفر کرده است که ۷۱ سفر به کشورهای منطقه، ۲۸ سفر به اروپا، ۱۸ سفر به شرق آسیا و اقیانوسیه، ۱۱ سفر به آفریقا و ۸ سفر به آمریکای لاتین بوده است (KhabarOnline News Agency, 29 August 2017). براساس این آمارها، در دولت‌های یازدهم و دوازدهم گسترش روابط با کشورهای آسیایی و اروپایی در اولویت بوده است. در دولت یازدهم، وزیر خارجه ۱۱ سفر به آفریقا داشته و رئیس‌جمهور هیچ سفری به کشورهای این قاره نداشته است. در موضوع سفر مقامات آفریقایی به ایران نیز از چهار سفر انجام‌شده، تنها دو سفر منجر به امضای سند همکاری شده است. در دولت دوازدهم نیز تاکنون تغییر محسوسی در زمینه گسترش روابط با کشورهای آفریقا و در اولویت قراردادن ارتباط با این قاره دیده نشده است. به تبع این رویکرد، در منطقه شاخ آفریقا نیز سیاست خارجی دولت فعال نبوده است.

با وجود این، از آنجایی که یکی از چالش‌های مهم برای ایران و همچنین بسیاری از کشورها در فضاهای آبی و ساحلی خلیج عدن و تنگه باب‌المندب دزدی‌های دریایی در این منطقه است

و یکی از مناطق اصلی و کانونی فعالیت برای دزدان دریایی نیز محدوده خلیج عدن و سواحل کشور سومالی است، به دلیل بالابودن حجم و شدت تهدید برای تردهای دریایی در این منطقه، کشورها در تجارت دریایی در قالب ائتلاف یا خارج از چارچوب آن برای مقابله با این پدیده، عمل کرده‌اند. جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از کشورهای فعال در مبارزه با دزدی دریایی در خلیج عدن است (Mirzaei Tabar, 2020: 113). براساس اعلام امیر دریادار دوم سید مرتضی درخوران، فرمانده یگان تکاوران نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران، از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۸، ایران در خلیج عدن ۲۲۱۸ کشتی را حفاظت کرده و ۲۰۴ مورد درگیری با دزدان دریایی داشته است (Fars News Agency, 9 October 2018). از نگاه برخی مراکز مطالعاتی، علایق و منافع ایران در این منطقه با وجود پایین بودن سطح فعالیت‌ها نسبت به رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای بیشتر در جهت دستیابی به این چند هدف است:

۱. افزایش نفوذ در منطقه مجاور آبراهه‌های راهبردی؛

۲. به حداکثر رساندن نفوذ اقتصادی و نظامی در منطقه شاخ آفریقا در رقابت با عربستان سعودی؛

۳. گسترش نفوذ با ترویج اعتقادات شیعه؛

۴. استفاده از شاخ آفریقا به عنوان یک مرکز لجستیکی برای پشتیبانی از گروه‌های مورد حمایت ایران در سراسر منطقه (Feierstein, 2020: 1).

۵. چالش‌های ایران در شاخ آفریقا

با توصیفی که از وضعیت روابط و حضور ایران در آفریقا و در فضاهاى آبی و ساحلی منطقه شاخ آفریقا شد، در حال حاضر، حضور ایران در این منطقه چشمگیر نیست. علاوه بر این، این چالش‌ها نیز در این مسیر وجود دارد:

الف) دزدی دریایی: یکی از مناطق اصلی و کانونی فعالیت برای دزدان دریایی، محدوده خلیج عدن و سواحل کشور سومالی است که به دلیل بالابودن حجم و شدت تهدید برای تردهای دریایی در این منطقه، کشورها در تجارت دریایی در قالب ائتلاف یا خارج از چارچوب آن برای مقابله با این پدیده اقدام کرده‌اند. جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از کشورهای فعال در مبارزه با دزدی دریایی در خلیج عدن است. دزدی دریایی در این منطقه، همانند کشورهای دیگر،

تهدیدی برای تردد کشتی‌ها و تجارت دریایی ایران نیز به حساب می‌آید و پیامدهای منفی آن مانند ایجاد ناامنی در مسیرهای تجاری بین‌المللی، افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل و دریانوردی، افزایش نرخ بیمه‌های دریایی است (Mirzaei Tabar, 2020: 113-114).

مهم‌ترین پیامد ناامنی برآمده از فعالیت دزدان دریایی در خلیج عدن، چالش هزینه‌ای و اقتصادی برای کشورها و از جمله ایران است که می‌تواند شامل پرداخت هزینه به دزدان دریایی، افزایش حق بیمه دریایی در مسیرهای کشتیرانی، استفاده از تجهیزات امنیتی و گاردهای مسلح، تغییر مسیر کشتی و طولانی‌تر شدن مدت سفر، افزایش سرعت کشتی‌ها برای فرار از دست دزدان دریایی و افزایش مصرف سوخت، تحمیل هزینه خدمه، افزایش هزینه تعقیب و حبس دزدان دریایی، عملیات نظامی برای حفاظت از کشتی‌ها یا مواجهه با دزدان دریایی باشد (BIMCO, 2013: 14-30).

ب) پایین‌بودن سطح روابط یا قطع روابط ایران با کشورهای شاخ آفریقا و حوزه دریای سرخ: در محدوده شمالی خلیج عدن، یمن درگیر جنگ است و جنوب آن در دست مخالفان ایران قرار دارد. در شرق دریای سرخ، عربستان سعودی در پایین‌ترین سطح روابط یا تقریباً قطع روابط با ایران قرار دارد و اسرائیل دشمن درجه یک ایران در منطقه به حساب می‌آید. در جنوب خلیج عدن، ایران با سومالی روابط دیپلماتیک ندارد. روابطش در ساحل غربی تنگه باب‌المنندب با جیبوتی قطع است. در غرب دریای سرخ، روابط اریتره، سودان و مصر با ایران در پایین‌ترین سطح یا قطع است (Mirzaei Tabar, 2020: 114-115).

پ) حضور و تأثیرگذاری رقبای ایران در کشورهای حوزه خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب و دریای سرخ و شاخ آفریقا: در فضاهای ساحلی خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب و دریای سرخ دو دسته رقبای کشورهای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای مخالف سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران حضور و نفوذ دارند. در سواحل شمالی خلیج عدن، جنوب یمن در جبهه مخالف ایران قرار دارد. در سواحل شرقی دریای سرخ، عربستان سعودی در حال حاضر رقیب جدی و مخالف منطقه‌ای ایران است و هم‌زمان در کشورهای آفریقایی ساحل غربی این دریا نفوذ و اثرگذاری دارد و برای خنثی کردن تأثیرگذاری ایران می‌کوشد. اسرائیل در ساحل شرقی دریای سرخ رقیب و دشمن جدی ایران است که در سال‌های اخیر در کشورهای آفریقایی ساحل این دریا و تنگه باب‌المنندب نفوذ امنیتی و اطلاعاتی و اقتصادی خود را افزایش داده و یکی از

برنامه‌های آن مقابله با نفوذ ایران است. این رژیم علاوه بر موقعیت جغرافیایی و ساحلی خود در دریای سرخ و اهمیت بالایی مسائل مربوط به این دریا برای امنیت آن، اهداف اقتصادی، سیاسی و امنیتی را نیز برای حضور در کشورهای شاخ آفریقا و فضای آبی این منطقه دنبال می‌کند. امارات متحده عربی یکی دیگر از بازیگران رقیب ایران است که در سال‌های اخیر نفوذ خود را در کشورهای آفریقایی ساحلی خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب و دریای سرخ تشدید کرده و از متحدان عربستان سعودی در جنگ علیه یمن بوده است. امارات متحده عربی اهداف سیاسی، اقتصادی و امنیتی را از حضور در فضاهای آبی از خلیج عدن تا دریای سرخ و کشورهای ساحلی آن دنبال می‌کند و از آنجایی که این کشور یکی از متحدان اصلی عربستان سعودی و به‌تازگی هم روابط خود را با اسرائیل از سر گرفته است، همچنان که در جنگ یمن اهداف ضدایرانی را پیگیری کرد، در شرایط کنونی هم همراه با اسرائیل در این زمینه عمل خواهد کرد. ترکیه نیز که رقیب منطقه‌ای ایران به حساب می‌آید در این فضاهای آبی و کشورهای ساحلی آفریقایی آن، نفوذ دارد و تأثیر گذار است.

ترکیه در رقابت و تقابل با امارات متحده عربی و عربستان در این فضاهای آبی و کشورهای شاخ آفریقا است. به‌تبع، برای معرفی تفکر و اندیشه خود در این فضاها، رقابت با جمهوری اسلامی ایران را نیز در برنامه دارد. به بیانی، ترکیه در این فضاها به دنبال افزایش نفوذ سیاسی و ترویج تفسیر خود از اسلام برای در دست گرفتن رهبری جهان اهل سنت است. در میان کشورهای فرامنطقه‌ای دارای نفوذ و تأثیرگذاری در فضاهای ساحلی و آبی خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب و دریای سرخ، ایالات متحده آمریکا به‌عنوان دشمن اصلی جمهوری اسلامی ایران، در این منطقه پایگاه دارد. کشورهای اروپایی از جمله انگلیس و فرانسه کشورهای فرامنطقه‌ای دیگری هستند که تجربه نشان داده است سیاست‌های موافقی با ایران ندارند. هرچند اهداف مختلفی برای حضور آمریکا و کشورهای اروپایی مانند انگلیس و فرانسه و تأسیس پایگاه‌های نظامی این کشورها در شاخ آفریقا وجود دارد و یکی از اهداف، دفاع از منافع فرامنطقه‌ای است، بنابراین مقابله با نفوذ و حضور ایران در فضاهای آبی و کشورهای ساحلی در شاخ آفریقا می‌تواند در برنامه و سیاست‌های این کشورها وجود داشته باشد (Ibid: 115-117).

ت) نبود یا ضعف راهبرد و برنامه مشخص در ارتباط با شاخ آفریقا و فضاهای ساحلی آن در خلیج عدن و دریای سرخ: یکی از چالش‌های موجود در ارتباط با فعال‌سازی ظرفیت حضور ایران در فضاهای ساحلی و آبی خلیج عدن، تنگه باب‌المنندب

و دریای سرخ نگاه و دیپلماسی دولت‌های بر سرکارآمده در سال‌های اخیر است. هرچند در سطح کلان مدیریتی نظام، راهبرد حضور و نقش آفرینی در آب‌های بین‌المللی به‌ویژه در ابعاد نظامی و امنیتی وجود دارد و نیروهای نظامی ایران نیز در سال‌های اخیر حضور فعالی در این زمینه داشته‌اند، در ارتباط با این فضاها ساحلی و آبی دولت‌ها به‌ویژه در چند سال گذشته در عرصه دیپلماتیک و برقراری روابط با برخی کشورهای ساحلی این منطقه در بخش غربی و آفریقایی آن، عملکرد مناسبی نداشته‌اند. در دولت‌های یازدهم و دوازدهم، رویکرد سیاست خارجی، توسعه روابط با کشورهای آفریقایی نبوده است و آمارهای سفرهای مقامات ایرانی و وضعیت روابط با این کشورها نیز گویای این موضوع است. در این دولت‌ها، نقش آفرینی ایران در سواحل آفریقایی خلیج عدن، تنگه باب‌المندب و دریای سرخ که تا قبل از سال ۲۰۱۵ روابط خوبی با کشورهای منطقه شاخ آفریقا از جمله سومالی، اریتره و جیبوتی و همچنین سودان برقرار بود، از این زمان به بعد و بنا به دلایل مختلف با قطع روابط مواجه شده است. شدت ضعف در پیگیری روابط با کشورهای ساحلی این مناطق دریایی نشان می‌دهد که در سطح سیاست خارجی و کلان‌مدیریت دولتی، دیپلماسی و برنامه مشخص و مؤثری وجود ندارد و این موضوع چالش مهمی به حساب می‌آید (Ibid: 118-119).

۶. تجزیه و تحلیل

تحلیل ژئوپلیتیکی علایق ایران در شاخ آفریقا

ایران در چند سال گذشته در مقایسه با دیگر بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای فعال در شاخ آفریقا، حضور و فعالیت چشمگیری در این منطقه نداشته است. با وجود این، انکارناپذیر است که ایران علایقی در شاخ آفریقا نداشته یا ندارد. حضور ایران در فضاها آبی و ساحلی آفریقا هرچند به‌صورت محدود، در سال‌های اخیر قابل تحلیل از منظر ژئوپلیتیک است. یکی از دلایل حضور ایران در فضاها آبی شاخ آفریقا تأمین امنیت تردد دریایی و مقابله با پدیده دزدی دریایی در این منطقه است. دزدی دریایی پدیده‌ای چالش‌برانگیز برای ایران و بسیاری از کشورهایی است که کشتی‌های تجاری آن‌ها در حال تردد در خلیج عدن و تنگه باب‌المندب است. دزدی دریایی با گسترده‌شدن ابعاد و تأثیرگذاری آن، به پدیده‌ای با ماهیت ژئوپلیتیکی تبدیل شده است. این پدیده در موقعیت مکانی و فضایی و جغرافیایی دریایی انجام می‌شود که به دلیل ناامنی حاصل از آن و اختلال در تردها و تحمیل خسارت‌ها به‌ویژه در بعد اقتصادی و

انسانی، سیاست‌ها و راهبردهای بسیاری از کشورهای جهان را متأثر کرده است که تجارت آن‌ها وابسته به تردد در آب‌های مجاور شاخ آفریقا است. به‌گونه‌ای که بسیاری از کشورها، حضور خود در شاخ آفریقا را با عنوان مبارزه با دزدی دریایی توجیه می‌کنند.

عاملان دزدی دریایی در این منطقه، گروه‌های غیررسمی و شبه‌نظامی معمولاً با هویت آفریقایی هستند که با اقدامات تهدیدآمیز خود و چالشی که در تردها ایجاد می‌کنند، قدرت و توان اعمال اراده دولت‌ها را به‌عنوان بازیگران رسمی به چالش می‌کشند. مبارزه دولت‌ها با پدیده دزدی دریایی نیز به عاملی برای قدرت‌نمایی دولت‌ها و شکل‌گرفتن الگوهای همکاری و رقابت میان آن‌ها تبدیل شده است. علاوه بر این، بخشی از دلایل شکل‌گیری گروه‌هایی با عنوان دزدان دریایی نیز ریشه ژئوپلیتیکی دارد که زمینه خلق و رشد پدیده‌ای ژئوپلیتیکی با عنوان دزدی دریایی را فراهم می‌کند. ایران نسبت به فضاهاى آبی و ساحلی شاخ آفریقا و مسیرهای تردد دریایی آن‌ها تعلق ژئوپلیتیکی دارد و این منطقه را به‌عنوان مکمل فضایی و جغرافیایی برای بهره‌گیری از مزیت‌های راهبردی، اقتصادی و تجاری آن در آن سوی مرزهای خود می‌داند. این کشور به‌دلیل حضور تقریباً مستقل در مبارزه با دزدی دریایی در خلیج عدن و تنگه باب‌المنندب در پی مخابره پیام توان راهبردی و عملیاتی در مبارزه با این پدیده به جهان و ارتقای وزن ژئوپلیتیکی خود و در تلاش برای ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با دیگر بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای فعال در این منطقه است.

دلیل دوم برای علاقه ایران به فعالیت در شاخ آفریقا حضور بازیگران رقیب و خنثی‌سازی برخی اقدامات خصمانه در این منطقه است. شاخ آفریقا از سال‌های گذشته تاکنون، تبدیل به فضایی برای فعالیت بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و شکل‌گیری الگوی رقابت میان آن‌ها شده است. عربستان سعودی، امارات متحده عربی، ایالات متحده آمریکا، برخی از کشورهای اروپایی و در برخی موارد ترکیه از بازیگران رقیب برای ایران در شاخ آفریقا بوده‌اند. در این میان، رقابت عربستان سعودی و امارات متحده عربی با ایران پررنگ‌تر است. این نوع رقابت را می‌توان رقابت ژئوپلیتیکی دانست که این کشورها با بساخت ژئوپلیتیکی نفوذ و تأثیرگذاری ایران در منطقه به‌عنوان تهدید، وارد عرصه تقابل غیرمستقیم با این کشور شده‌اند. ایران همواره تلاش کرده است با افزایش وزن ژئوپلیتیکی خود در این منطقه، ضمن ایجاد و حفظ توازن ژئوپلیتیکی با رقبا، حتی حرکت در مسیر برتری ژئوپلیتیکی را نیز در چشم‌انداز خود داشته باشد. در سال‌های اخیر، رقبای جمهوری اسلامی ایران در شاخ آفریقا، ایجاد چالش ژئوپلیتیکی

و راهبرد انزوای ژئوپلیتیکی برای این کشور را نیز پیگیری کرده‌اند که ایران همواره در تلاش برای مقابله و خنثی کردن آن‌ها بوده است.

یک دلیل دیگر برای حضور ایران در فضاهاى آبی و ساحلی شاخ آفریقا، ظرفیت‌های اقتصادی و ژئواکونومیک این منطقه است. بخشی از منطقه شاخ آفریقا شامل فضاهاى آبی خلیج عدن، تنگه باب‌المنذب و دریای سرخ است که مسیرهای تجارت بین‌المللی دریایی در آن‌ها قرار دارند و در ابعاد اقتصادی و ژئواکونومیک مهم و تأثیرگذار برای کشورهای مختلف جهان ایران هستند. تردد کشتی‌های تجاری و صادرات و واردات کالاهای بسیاری از کشورهای جهان و همچنین ایران از مسیر این فضاهاى آبی و مسیرهای بین‌المللی دریایی آن‌ها انجام می‌شود. این مسئله سبب شده است ایران نسبت به منطقه شاخ آفریقا و به‌ویژه فضاهاى آبی و مسیرهای دریایی آن تعلق ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکى داشته باشد. این فرایند در درون خود، ترکیبی از عناصر سیاست، اقتصاد، جغرافیا و قدرت را دارد و به آن ماهیتی ژئواکونومیک و ژئوپلیتیک بخشیده است. در این مسئله، رفتار ایران ماهیتی ژئواکونومیک و به تبع آن، ژئوپلیتیک دارد؛ یعنی با نقش‌آفرینی مؤلفه‌های سیاست، اقتصاد، جغرافیا و قدرت و همچنین شکل‌گیری رقابت در این چارچوب، مسئله ماهیت ژئواکونومیک پیدا کرده و ژئواکونومی نیز در چارچوب مفهومی ژئوپلیتیک تعریف می‌شود. ایران با درک تعلق ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک نسبت به شاخ آفریقا، فضاها و مکان‌های آبی این منطقه را رفع‌کننده نیاز خود در تجارت و مبادلات اقتصادی و تجاری با کشورهای دیگر با استفاده از مسیرهای دریایی خلیج عدن، تنگه باب‌المنذب و دریای سرخ می‌داند که بهره‌گیری بهینه و بدون تهدید از این ظرفیت ژئواکونومیک می‌تواند در توسعه اقتصادی و تجاری این کشور و ارتقای وزن ژئوپلیتیکی آن در منطقه و در عرصه بین‌الملل نقش‌آفرین باشد. ایران با ترسیم و اجرای راهبردی ژئوپلیتیکی در ارتباط با فضاهاى آبی شاخ آفریقا، و محور قراردادن اهداف اقتصادی، تجاری و ژئواکونومیک می‌کوشد از مزیت‌های اقتصادی و ژئواکونومیک این منطقه برای افزایش قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیکی و ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با رقبای منطقه‌ای خود بهره‌گیری کند. البته ایران مانند بسیاری از کشورهای دیگر، به‌دلیل نیاز به مسیرهای تجارت دریایی شاخ آفریقا برای تردد کشتی‌های خود و انجام واردات و صادرات، به این منطقه نوعی وابستگی ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک دارد.

مؤلفه تأثیرگذار چهارم برای حضور ایران در شاخ آفریقا افزایش حوزه نفوذ و قلمروسازی در این منطقه است. جمهوری اسلامی ایران از زمان پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون، همواره

یکی از برنامه‌های سیاست خارجی خود را ترویج آموزه‌های اصیل اسلام ناب محمدی (ص) و صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی با هدف کمک به دولت‌ها و ملت‌ها برای به دست آوردن و تقویت استقلال داخلی و مقابله با سلطه کشورهای سلطه‌گر قرار داده است. این موضوع را می‌توان یک کد ژئوپلیتیکی اختصاصی جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی دانست که این کشور در سطح محلی، منطقه‌ای و حتی جهانی آن را تعریف کرده است. ملت‌های شاخ آفریقا نیز یکی از اهداف برای انتقال مفاهیم و آموزه‌های انقلاب اسلامی و به تبع آن، تأثیرگذاری، نفوذ و قلمروسازی جمهوری اسلامی ایران در این منطقه هستند. این مسئله در کنار ویژگی‌های سیاسی فرهنگی آن، ماهیتی ژئوپلیتیکی نیز دارد و تحقق این هدف، نقش مؤثری در ارتقای وزن ژئوپلیتیکی ایران و همچنین ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با رقبای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای ایران دارد که در پی ترویج تفکر و ایدئولوژی حکومتی خود در شاخ آفریقا هستند.

۷. نتیجه

در طول سال‌های اخیر و به‌طور تقریبی از سال ۲۰۱۵، روابط دوجانبه ایران با بیشتر کشورهای شاخ آفریقا به دلایل مختلف دچار کاهش یا قطع مناسبات سیاسی و دیپلماتیک شده است. تا پیش از سال ۲۰۱۵، روابط خوبی میان ایران و کشورهای اتیوپی، سومالی، اریتره و جیبوتی برقرار بود، اما از این زمان به بعد و بیشتر به دلیل اقدامات خصمانه و مداخله‌جویانه رقبای خارجی و منطقه‌ای ایران از جمله امارات متحده عربی و عربستان سعودی و پیشنهاد و اعطای کمک‌های مالی به سومالی، اریتره و جیبوتی در ازای قطع ارتباط با ایران، این کشورها روابطشان را قطع کرده‌اند. در حال حاضر، با وجود حضور فعال این ایران در فضاها دریایی خلیج عدن برای مبارزه با پدیده دزدی دریایی، از نقش‌آفرینی مؤثر این کشور در منطقه شاخ آفریقا کاسته شده است. البته در سال‌های اخیر، رویکرد سیاست خارجی دولت یازدهم و دوازدهم در جمهوری اسلامی نیز مزید بر علت شده است و یکی از دلایل کاهش حضور یا حضور کم‌رنگ ایران در شاخ آفریقا به این مسئله مربوط می‌شود؛ به این معنا که از ابتدای شروع به کار دولت‌های یازدهم و دوازدهم، توسعه روابط با کشورهای آفریقایی و از جمله کشورهای شاخ آفریقا در اولویت سیاست خارجی این دولت‌ها قرار نداشته است.

مهم‌ترین چالش‌های پیش روی ایران در سال‌های اخیر در این منطقه را می‌توان پدیده دزدی دریایی که چالشی برای بسیاری از کشورهای دیگر جهان هم بوده است، پایین بودن سطح روابط

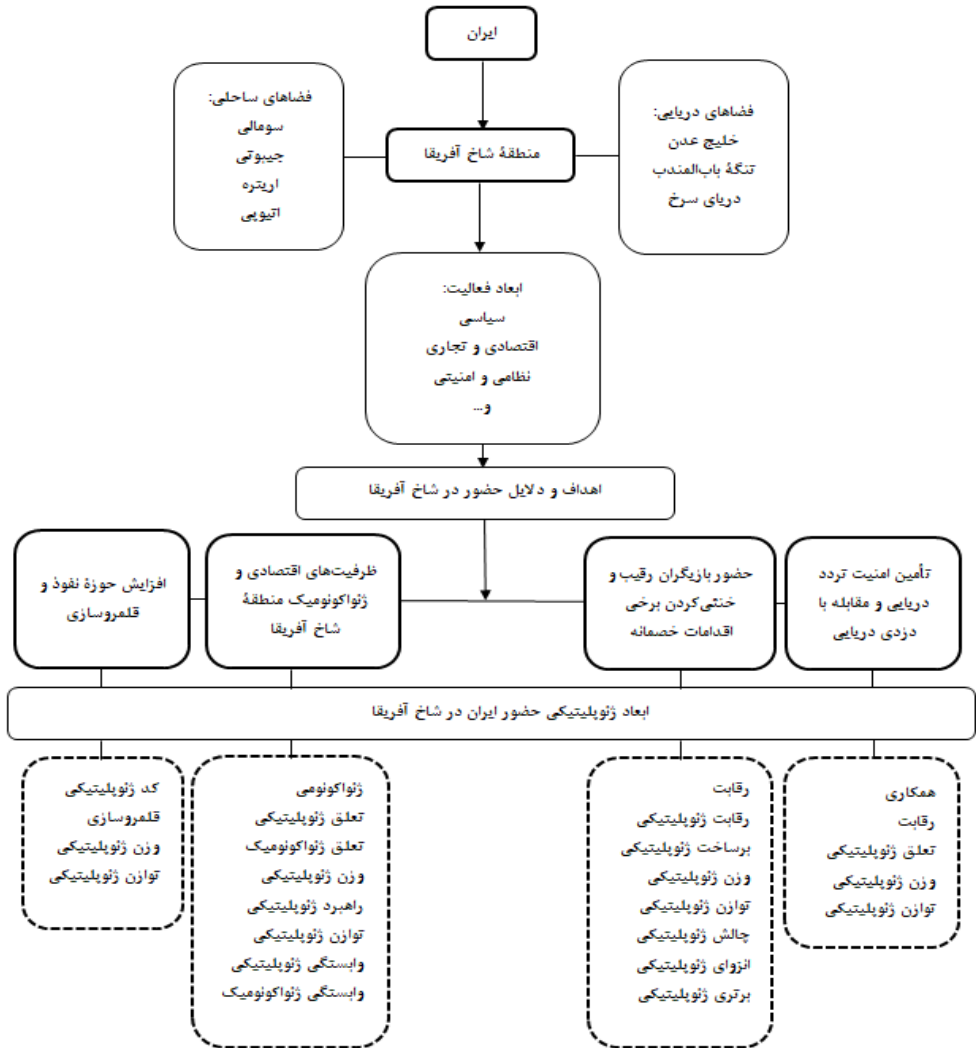
یا قطع روابط ایران با کشورهای شاخ آفریقا و حوزه دریای سرخ، حضور و تأثیرگذاری رقبای ایران در کشورهای حوزه خلیج عدن، تنگه باب‌المندب و دریای سرخ و شاخ آفریقا و نبود یا ضعف راهبرد و برنامه مشخص در ارتباط با شاخ آفریقا و فضاهای ساحلی آن در خلیج عدن و دریای سرخ دانست که هر یک به سهم خود حضور و فعالیت ایران را در ابعاد مثبت یا منفی متأثر کرده است. با وجود این چالش‌ها و به‌ویژه کاهش یا قطع روابط ایران با کشورهای شاخ آفریقا، نمی‌توان حضور و نقش آفرینی ایران در فضاهای آبی و ساحلی این منطقه و نبود علایق و تعلق ژئوپلیتیکی این کشور را نسبت به شاخ آفریقا انکار کرد. به این معنا که ایران با وجود چالش‌هایی که در شاخ آفریقا با آن مواجه بوده است، همچنان در این منطقه علایقی دارد. این علایق نیز به‌واسطه نقش آفرینی عناصر جغرافیا، سیاست و قدرت ماهیتی ژئوپلیتیکی دارند. البته با اضافه شدن عنصر اقتصاد و پیگیری اهداف اقتصادی و تجاری، موضوع ماهیتی ژئواکونومیک نیز دارد.

بررسی‌ها و تحلیل‌ها درباره حضور و فعالیت ایران در شاخ آفریقا نشان می‌دهد که از منظر ژئوپلیتیک، چهار علت و عامل اصلی برای حضور این کشور در فضاهای دریایی و ساحلی شاخ آفریقا می‌توان بیان کرد: تأمین امنیت تردد دریایی و مقابله با پدیده دزدی دریایی در خلیج عدن، حضور بازیگران رقیب در شاخ آفریقا و خنثی کردن برخی اقدامات خصمانه آن‌ها، ظرفیت‌های اقتصادی و ژئواکونومیک منطقه شاخ آفریقا و افزایش حوزه نفوذ و قلمروسازی در این منطقه. در درون هر یک از این عوامل، مؤلفه‌های ژئوپلیتیک نقش آفرین هستند. از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی تأمین امنیت تردد دریایی و مقابله با پدیده دزدی دریایی این‌ها هستند: شکل‌گیری الگوهای همکاری و رقابت میان دولت‌ها برای مبارزه با دزدی دریایی و قدرت‌نمایی آن‌ها، ریشه ژئوپلیتیکی داشتن شکل‌گیری و رشد دزدان دریایی، تعلق ژئوپلیتیکی ایران نسبت به شاخ آفریقا به‌عنوان مکمل فضایی و جغرافیایی برای بهره‌گیری از مزیت‌های راهبردی، اقتصادی و تجاری در آن سوی مرزها، تلاش ایران برای ارتقای وزن ژئوپلیتیکی خود و ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با دیگر بازیگران فعال در شاخ آفریقا با حضور تقریباً مستقل در مبارزه با دزدی دریایی در خلیج عدن و تنگه باب‌المندب و مخابره پیام توان راهبردی و عملیاتی در مبارزه با این پدیده به جهان.

عامل حضور بازیگران رقیب در شاخ آفریقا و خنثی کردن برخی اقدامات خصمانه آن‌ها این ویژگی‌های ژئوپلیتیکی را در درون خود دارد: شکل‌گیری الگوی رقابت و رقابت ژئوپلیتیکی میان بازیگران فعال در شاخ آفریقا با ایران، بر ساخت ژئوپلیتیکی نفوذ و تأثیرگذاری ایران در این منطقه به‌عنوان یک تهدید از سوی بازیگران رقیب یا متخاصم، تلاش ایران برای افزایش وزن

ژئوپلیتیکی خود، ایجاد و حفظ توازن ژئوپلیتیکی با رقبا و حرکت در مسیر برتری ژئوپلیتیکی و ایجاد چالش ژئوپلیتیکی و راهبرد انزوای ژئوپلیتیکی رقبای جمهوری اسلامی ایران در شاخ آفریقا. در عامل ظرفیت‌های اقتصادی و ژئوگنومیک منطقه شاخ آفریقا، ژئوگنومی در چارچوب مفهومی ژئوپلیتیک تعریف می‌شود، ایران تعلق ژئوپلیتیکی و ژئوگنومیک و نوعی وابستگی ژئوپلیتیک و ژئوگنومیک نسبت به شاخ آفریقا و فضاها دریاها این منطقه برای رفع نیازها در تجارت و مبادلات اقتصادی با کشورهای دیگر با استفاده از مسیرهای دریایی آن دارد. بهره‌گیری بهینه از این ظرفیت ژئوگنومیک با ترسیم و اجرای راهبردی ژئوپلیتیکی می‌تواند در توسعه اقتصادی و تجاری و ارتقای وزن ژئوپلیتیکی و ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با رقبا نقش آفرین باشد. در عامل افزایش حوزه نفوذ و قلمروسازی، ترویج آموزه‌های اصیل اسلامی و صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی با هدف کمک به دولت‌ها و ملت‌ها برای تقویت استقلال و مقابله با نظام سلطه یک کد ژئوپلیتیکی اختصاصی جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی است و ایران در تلاش برای تأثیرگذاری و قلمروسازی، افزایش وزن ژئوپلیتیکی و ایجاد توازن ژئوپلیتیکی با رقبا در شاخ آفریقا است که ماهیتی ژئوپلیتیکی دارند. به نظر می‌رسد برای بهره‌گیری بهینه و مؤثر ایران از ظرفیت‌های ژئوپلیتیک و ژئوگنومیک منطقه شاخ آفریقا و حضور فعال‌تر در این منطقه، ضرورت دارد جمهوری اسلامی ایران این برنامه‌ها و راهبردها را مدنظر قرار دهد:

۱. حضور نظامی دائمی و مستمر در فضاها دریاها دریاها خلیج عدن، تنگه باب‌المندب و دریای سرخ برای حفاظت از امنیت مسیرهای دریایی و کشتی‌های تجاری خود؛
۲. برقراری و توسعه روابط با کشورهای ساحلی شاخ آفریقا یعنی سومالی، اریتره، جیبوتی و اتیوپی در ابعاد مختلف، مانند سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی؛
۳. تلاش برای همکاری و همگرایی منطقه‌ای به‌ویژه تشکیل ائتلاف دریایی با کشورهای دوست و با منافع مشترک؛
۴. تدوین برنامه و راهبرد هدفمند درباره حضور و فعالیت در آفریقا به صورت عام و شاخ آفریقا به صورت خاص؛
۵. برخورداری از آمادگی همه‌جانبه برای مقابله با تهدیدات و توطئه‌های بازیگران رسمی و غیررسمی رقیب و معاند در فضاها دریاها و ساحلی شاخ آفریقا.

مدل ۱: تحلیل ژئوپلیتیکی حضور ایران در شاخ آفریقا

قدردانی

نویسنده بر خود لازم می‌داند تا از حمایت‌های دانشگاه تربیت مدرس و مرکز مطالعات آفریقا در این دانشگاه تشکر و قدردانی کند.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده سازی بخش های مختلف این مقاله مشارکت کرده اند.

تعارض منافع

بنا به اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچگونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Agnew John, Mitchell Katharyne and Toal Gerard (2003), A Companion to Political Geography, Blackwell Publishing Ltd.
- Anssi Paasi (2003). Territory. In: A companion to political geography, Agnew John, Mitchell Katharyne, and Toal Gerard, UK: Blackwell.
- BIMCO (2013), The Economic Cost of Somali Piracy 2012, Working Paper, Oceans Beyond Piracy a project of One Earth Future Foundation. In: http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/ecop2012final_2.pdf
- Fars News Agency, Commander: Over 2,000 Ships Escorted by Iranian Navy Marines in Int'l Waters, 9 October 2018. Retrieved from: <http://fna.ir/bp141g>
- Feierstein Gerald and Greathead Craig (2017), The Fight for Africa: The new focus of the Saudi-Iranian rivalry, Policy Focus 2017-2, Middle East Institute, September 2017. Retrieved from: https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/PF2_Feierstein_AfricaSaudiIran_web_4.pdf
- Feierstein Gerald M. (2020), The Impact of Middle East Regional Competition on Security and Stability in the Horn of Africa, Middle East Institute, Policy Paper, 18 August. Retrieved from: <https://www.mei.edu/publications/impact-middle-east-regional-competition-security-and-stability-horn-africa>
- Hafeznia, Mohammad Reza and Kaviani Rad, Morad. (2014), The Philosophy of Political Geography, Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [In Persian]
- Hafeznia, Mohammad Reza and Roumina Ebrahim (2017), The Impact of Geopolitical Interests of Iran and Saudi Arabia on Regional Challenges in South-west Asia, Geographical Researches; 32 (2). [In Persian]
- Hafeznia, Mohammad Reza. (2011), Principles and Concepts of Geopolitics, Mashhad: Papoli Publications. [In Persian]
- Hassig Susan M & Abdul Latif Zawiah (2007), Somalia (Cultures of the World - Group 13), New York: Marshall Cavendish.

- KhabarOnline News Agency, Infographic|183 Zarif trips to 73 countries in the 11th government, 29 August 2017. Retrieved from: <https://www.khabar-online.ir/news/702171> [In Persian]
- Khakpour Behzad(2019)), Ethio-Iranian relations: Old kingdoms in the new era, The Reporter Newspaper, 23 February 2019. Retrieved from: <https://www.thereporterethiopia.com/article/ethio-iranian-relations-old-kingdoms-new-era>
- Lefebvre Jeffrey A. (2012), Iran in the Horn of Africa: Outflanking US allies. Middle East Policy, 19(2), Summer. DOI: 10.1111/j.1475-4967.2012.00539.x
- Manjang Alieu (2017), Beyond the Middle East: Saudi-Iranian Rivalry in the Horn of Africa, International Relations and Diplomacy, January 2017, Vol. 5, No. 1. doi: 10.17265/2328-2134/2017.01.004
- Maps of World, What is Horn of Africa?, 20 September 2018. Retrieved from: <https://www.mapsofworld.com/answers/geography/region-called-horn-africa/attachment/map-horn-of-africa/>
- Mehr News Agency, Complete report of the President's visit/ 11 documents of cooperation resulting from Ahmadinejad's trip to Africa/ Passionate welcome of the people, 27 February 2009. Retrieved from: <https://www.mehrnews.com/news/840003> [In Persian]
- Mirzaei Tabar, Meysam (2020), Compelling Challenges for Iran in the Competitive Environments of the Gulf of Aden, Bab al-Mandeb Strait, and the Red Sea. In: Book of Africa (2) (Special on Security, Economic, Political Studies) with Emphasis on International and Regional Competition, Compiled and edited by: Ali Esmaeili-Ardakani, Supervision and implementation: Tehran International Studies and Research Institute - Office of Research and Center for African Studies, Tarbiat Modares University, Tehran: Tehran International Studies and Research Institute. [In Persian]
- Mishra Abhishek (2019), Gulf's involvement in Horn of Africa: Lessons for African countries, Observer Research Foundation (ORF), 18 May 2019. Re-

trieved from: <https://www.orfonline.org/expert-speak/gulfs-involvement-in-horn-of-africa-lessons-for-african-countries/>

Pishgahifard Zahra and Alam Reihaneh (2013), Conflicts in the Horn of Africa, the nature and origins. Journal of Geography and Regional Development, 11(1). doi: 10.22067/geography.v11i20.30735 [In Persian]

Taylor Peter (1994), Political Geography, England: Longman Scientific & Technical.

Van den Berg, Willem & Meester, Jos (2019), Turkey in the Horn of Africa: Between the Ankara Consensus and the Gulf Crisis, CRU Policy Brief, Clingendael, Netherlands Institute of International Relations, May. Retrieved from: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2019-05/PB_Turkey_in_the_Horn_of_Africa_May_2019.pdf

Vice President for Communications and Information of the Office of the President^(A) (2017), Ambassador of Moderation: Foreign Travels of the Government of Tadbir and Omid, Tehran: Presidency, General Office of Research and Documents, Jomhoo Iran Publication. [In Persian]

Vice President for Communications and Information of the Office of the President^(B) (2017), Iranian hosting: Foreign guests of the President of the Government of Tadbir and Omid, Tehran: Presidency, General Office of Research and Documents, Jomhoo Iran Publication. [In Persian]